

socijalna topografija zagreba - dihotomija grada i suburbija

kšenija bašić

prirodoslovno-matematički
fakultet
sveučilišta u zagrebu,
zagreb, hrvatska

Na temelju pokazatelja kvalitete stanovanja te obrazovne strukture kao indikatora socioekonomskog statusa stanovništva, centar Zagreba ističe se kao gotovo homogeno područje najvišeg statusa, koje se širi od Donjeg grada prema sjeveru, u zonu prigrorskih ogranaka. Statusna gradacija naniže postupna je prema susjednim područjima s istočne i zapadne strane, dok sjeverni rub sektora zalazi u zonu prigrorskih urbaniziranih sela pa je tu razlika u statusu nešto izrazitija.

Dok dijelovi grada sjeverno od željezničke pruge pokazuju prilično pravilan prostorni obrazac socioekonomskog statusa, južno od pruge slika je mnogo složenija. Jugozapadni segment u svom dijelu bliže centru gotovo je homogenih obilježja srednje klase, dok u njegovu vanjskom dijelu nova stambena naselja relativno višeg statusa postupno sužavaju zonu starije individualne izgradnje nižih socijalnih slojeva. I u jugoistočnom segmentu područje srednje klase naslanja se na središnji dio grada, ali je s udaljavanjem od centra pad statusa vrlo izrazit, čemu je očit razlog lokacija industrijske zone u tom području.

Najveće šarenilo vlada u južnom segmentu, koji je u svom dijelu sjeverno od Save predviđen za lokaciju novog poslovnog središta grada. Dijelovi tog područja planski su rekonstruirani, pa tu uz povoljnije stambene strukture nalazimo i stanovništvo višeg socioekonomskog statusa. Južni rub grada čini niz novih, planski izgrađenih stambenih naselja. Povoljna obrazovna struktura stanovništva i moderna infrastruktura daju tim naseljima karakter boljih četvrti, no njihov izgled, realna veličina stambenog prostora i "silosni" karakter stanovanja jasno ih diferenciraju od središnjih elitnih zona.

Najveći dio periurbanog područja nižeg je socioekonomskog statusa ali daleko homogenijih obilježja razmatranih pokazatelja, što ukazuje na još uvijek relativno slab utjecaj Zagreba na urbanu transformaciju okolice, ograničen na uske pojaseve duž glavnih prometnih pravaca.

primljeno listopada 1994.

Tendencija unutargradskog prerasmjesta stanovništva od središnjih prema rubnim gradskim predjelima, pri čemu u vanjskoj gradskoj zoni nastaju i četvrti višeg statusa, ukazuje na činjenicu da se prostorna struktura Zagreba postupno razvija u istome smjeru kao i gradova razvijenih zemalja.

uvod

—> Socijalna topografija grada prostorni je odraz složene urbane socijalne strukture, vidljiv u neravnomjernom razmještanju pojedinih skupina stanovništva, kao posljedici različitog vrednovanja prostora. Ona odražava složeni međuodnos socijalnoga, stambenog i fizičkog prostora grada.

Socijalna je topografija uglavnom posljedica društvene egzogene ili endogene segregacije i njezin je teritorijalni izraz, ali može se katkada javiti i kao njezin uzrok ili barem stimulans. O stupnju prostorne segregacije stanovništva jednoga grada može se više ili manje pouzdano suditi ovisno o mogućnosti da se postojeći odnosi struktura stanovništva precizno lokaliziraju.

Prostorna organizacija društva zajednički je predmet interesa geografskih i socioloških istraživanja, no razlika je u tome što se geografija bavi društvenim strukturama radi objašnjavanja njihova utjecaja na prostor, dok sociologiji razmatranje prostornih struktura služi boljem razumijevanju društvenih odnosa. S toga će stajališta biti različito i vrednovanje rezultata njihovih istraživanja. Cilj je geografskog istraživanja socijalne topografije grada utvrditi utjecaj različitih društvenih struktura na formiranje i promjenu prostornih struktura, povezanih u najvećoj mjeri s funkcijom stanovanja, ali i drugim životnim funkcijama socijalnih skupina.

Promjene prostornih struktura odražavaju prostorne procese, koji svojim zakonitostima omogućuju predviđanje i usmjeravanje budućeg razvoja.

socijalni prostor grada

Socijalna topografija odražava, dakle, složeni međuodnos socijalnoga, stambenog i fizičkog prostora grada, pokazujući na koji su način određene kategorije domaćinstava i vrste stanova raspoređene u prostoru i u kakvoj su međusobnoj korelaciji.

Mnoga istraživanja socijalnih područja gradova ukazuju na postojanje zakonitosti u formiranju toga prostornog obrasca, koje su pak tijesno povezane sa stupnjem društvenoekonomskog razvitka i urbanizacije. S tim u vezi ističu se razlike u socijalnoj topografiji razvijenih zemalja i zemalja u razvoju (Vresk, 1986).

Dosadašnja istraživanja otkrila su tri aspekta urbane socijalne strukture koji se odražavaju u socijalnoj topografiji grada. Najočitiji među njima jest socioekonomski status stanovništva, određen zanimanjem, naobrazbom i primanjima, u prostoru izražen općom kvalitetom četvrti i stambene infrastrukture. Obiteljski status, definiran biodinamičkim i strukturnim obilježjima stanovništva (fertilitet, dobna struktura, veličina obitelji), uvjetuje različite stambene potrebe s obzirom na veličinu stana. Prostor oko

njega i blizinu određenih društvenih sadržaja. Ova dva aspekta socijalne strukture gradskog stanovništva mogu se smatrati univerzalnima, dok je treći, etnički status, svojstven samo gradovima s jakim internacionalnom imigracijom, gdje manjinske skupine pokazuju tendenciju koncentracije i segregacije. Segregacija manjinskih skupina najčešće je usko vezana s njihovim ekonomskim statusom, dok obiteljski i ekonomski status s općim porastom blagostanja pokazuju sve veći stupanj uzajamne neovisnosti.

S obzirom na socioekonomski status stanovništvo pokazuje tendenciju koncentracije po radijalnim sektorima grada koji, osim što se međusobno znatno razlikuju, pokazuju nešto blažu unutrašnju statusnu diferencijaciju. U predindustrijskoj etapi, kao i u početnim fazama industrijalizacije, u središtu grada žive viši slojevi stanovništva, a na periferiji niži.

Industrijski grad ima sasvim suprotan socijalni zoning, premda - prema nekim istraživanjima - gradacija navise unutar sektora višeg statusa obično prestaje prije ruba izgrađenog područja, tako da cijela vanjska zona ima karakter stambenog područja srednjih slojeva, s radničkim predgrađima uz rubne industrijske zone (Johnston, 1971). S uklanjanjem propalih stambenih četvrti oko središta grada u kasnijoj fazi razvoja javljaju se ponovno centralne zone luksuznog stanovanja.

S udaljavanjem od centra povećavaju se stope fertiliteta i prosječna veličina obitelji te je stanovništvo u prosjeku sve mlađe. U ranijim fazama razvitka to je prvenstveno odraz ekonomskog statusa stanovništva, budući da niži slojevi, koji žive na periferiji, u pravilu duže zadržavaju visoke stope fertiliteta. U toku razvitka dolazi do općeg pada fertiliteta s jedne strane, ali i do već spomenutog obrata socijalnog zoninga s druge, čemu treba pridodati i diferencijaciju životnih "stilova".

Vanjske zone, koje omogućuju prostranije stanovanje, a u pravilu su i novije i kvalitetnije, postaju tako stambenim područjima boljestojećih obitelji, dok središnje četvrti imaju daleko heterogenija obilježja. Pored ljudi čijim potrebama odgovara centralna lokacija, a to su uglavnom samci i drugi kojima obiteljski život nije prioritetan interes, nalazimo tu i obitelji kojima ekonomski status ne dopušta komfornije suburbano stanovanje (Johnston, 1971). Daljnjim napretkom i socijalnim prestrukturiranjem stanovništva dolazi do jačanja srednjih slojeva i općeg porasta standarda, što uz mehanizme socijalne skrbi omogućuje većini onih koji to žele da napuste središnje stambene četvrti. Tako u središtu nastaje "krater" gustoće stanovništva, no gustoća izgrađenosti i veličina stanova i dalje podržavaju koncentričnu distribuciju obiteljskog statusa.

Etnički status superponiran je na celularnu strukturu nastalu kombinacijom sektorskoga i koncentričnog obrasca ekonomskoga i obiteljskog statusa. Manjinske grupe šire svoja područja procesom "prostorne difuzije" u četvrti najmanjeg otpora, određenog ekonomskim statusom, dakle - sektoralno (Murdie, 1969).

socioekonomski status i rezidencijalna lokacija

Socijalna topografija grada pokazuje prije svega prostorni razmještaj socijalnih klasa ili slojeva u gradu. No u analizi socijalne topografije problem je diferenciranje stanovništva na klase ili slojeve.

Socijalna struktura gradova u svijetu mijenja se u skladu s društveno-ekonomskim razvojem i porastom vertikalne mobilnosti stanovništva. Granice među slojevima postaju sve poroznije i udio srednjih slojeva društva raste s razvijenošću zemlje. Međutim, diferencijacija poslova koju je donijela industrijalizacija, a povećala tercijarizacija, u svim je poznatim društvima povezana s nejednakim socijalnim vrednovanjem zanimanja, koje se može mjeriti novcem, ali i moći i prestižom (Friedrichs, 1978).

U hijerarhiji zanimanja osnovni kriterij formalne klasifikacije jesu primanja i potrebno obrazovanje. Zato se zanimanje, naobrazba i primanja - zajedno ili alternativno - koriste kao pokazatelji socioekonomskog statusa, premda u praksi nisu sasvim istoznačni.

Relativno jednostavna gradacija statusnih grupa prema zanimanjima, naimе, nije uvijek sukladna načinu na koji pojedinci vide strukturu društva i vlastito mjesto u njemu. Dodatne dimenzije socijalne nejednakosti jesu moć i prestiž. Hijerarhija koja se temelji na distribuciji moći najčešće se odražava u dihotomiji između radnika i "šefova", gdje je jasna veza s ekonomskim statusom, no moćnici u društvu ne moraju uvijek biti najbolje nagrađeni niti najcjenjeniji među njegovim pripadnicima.

Princip prestiža temelji se na sustavu vrijednosti svojstvenom određenom društvu, u čemu je novac redovito važan, ali ne uvijek i glavni kriterij vrednovanja. To se, na primjer, očituje u višem vrednovanju službeničkih, a osobito intelektualnih zanimanja prema često bolje plaćenim obrtničkim. Tako je dimenzija socioekonomskog statusa podložna blagim devijacijama, koje se mogu odraziti u formiranju rezidencijalnih obrazaca (Johnston, 1971; Robson, 1975).

Činjenica je da ljudi sličnog statusa teže rezidencijalnom okupljanju, pa je prema tome odabir određene lokacije odraz ocjene pojedinca ili obitelji o svom položaju unutar vlastitog viđenja društva. U osnovi toga jest želja da se izbjegne miješanje s "nižima" od sebe, pa se rezidencijalna segregacija, prema tome, može tumačiti prvenstveno kao način iskazivanja i naglašavanja statusnih razlika (Robson, 1975).

metodološke napomene

Analiza socioekonomskog statusa kao dimenzije socijalne topografije Zagreba provedena je na razini mjesnih zajednica (sada već bivših), najmanjih prostornih jedinica grada, za koje postoji sređena i objavljena statistička dokumentacija. Analiza se temelji na podacima popisa stanovništva, domaćinstava i stanova, nažalost 1981. jer podaci posljednjeg popisa na ovoj ili sličnoj prostornoj razini nisu još do kraja obrađeni ni dostupni javnosti. Ipak, prvi djelomični rezultati popisa 1991. ukazuju da u međuvremenu na području Zagreba nije došlo do bitnih promjena prostornih odnosa.

Raspoloživi podaci o relevantnim demografskim i stambenim strukturama računski su obrađeni i prevedeni u relativne pokazatelje, prikazane u tablici 1.

Tablica 1

Pokazatelji socioekonomskog statusa po mjesnim zajednicama grada Zagreba 1981.

Opis stupaca:

I — udio poljoprivrednog stanovništva (%)

II — udio stanovništva bez školske spreme i s nepotpunom osnovnom naobrazbom (%)

III — udio stanovništva s višom i visokom naobrazbom (%)

IV — prosječna površina stana po osobi (m²)V — prosječna ukupna površina stana (m²)

VI — prosječna starost stanova (godina)

VII — komunalna opremljenost (0 — zadovoljavajuća; 1, 2, 3 — stupnjevi deficita)

OPĆINA Mjesna zajednica*	I	II	III	IV	V	VI	VII
CENTAR	0,2	17,7	23,8	24,5	68,4	59,0	...
1. August Cesarec	0,4	21,5	19,8	22,3	55,8	65,6	1
2. Braco Nemet	0,2	13,5	28,6	23,9	65,8	52,5	0
3. Braće Ribar	0,2	16,0	27,6	28,0	79,7	66,2	0
4. Gornji grad	0,1	18,8	22,6	24,1	62,3	67,2	1
5. Kraljevec	—	18,7	19,1	23,6	72,9	34,7	2
6. Krsto Ljubičić	0,1	18,6	27,4	23,9	68,3	60,7	1
7. Marko Fortil	0,1	19,2	27,2	23,6	65,1	66,6	1
8. Mlinovi	0,1	17,6	18,6	23,3	76,0	30,4	1
9. Nova ves	0,1	21,1	20,1	20,5	50,2	58,2	1
10. 8. maj 1945.	0,1	19,0	20,3	22,8	66,2	67,0	0
11. Rudolf Kroflin	0,4	13,5	28,0	25,2	71,5	54,2	1
12. Šestara Baković	0,2	15,9	25,8	26,8	75,0	68,2	0
13. Šestine	0,6	33,7	7,8	21,4	68,7	30,6	2
14. Tuškanac	0,1	10,1	34,8	28,4	82,3	45,1	1
15. Zrinjevac	0,0	16,9	24,1	26,3	75,5	64,7	0
ČRNOMEREC	0,4	23,4	13,6	19,4	55,5	42,2	...
1. Braće Oreški	0,2	18,2	19,6	19,6	51,6	50,8	1
2. Dr. M. Stojanović	0,1	17,9	19,1	21,4	62,1	46,9	1
3. Gornja Kustošija	0,7	29,7	5,6	17,7	54,5	27,7	2
4. Ivo Lola Ribar	0,1	22,9	17,4	18,7	50,7	42,3	1
5. Kustošija — Centar	0,1	22,5	12,6	19,7	54,3	40,4	1
6. Matija Gubec	0,4	25,1	6,6	17,4	54,6	26,7	1
7. Medvedgrad	1,2	36,8	4,3	18,5	62,8	28,0	2
8. Pavleka Miškine	0,5	24,0	10,2	19,1	57,7	37,7	1
9. Petar Drapšin	0,3	19,4	20,7	21,4	57,6	62,5	1
10. Vrhovec — Kuniščak	0,2	21,7	16,2	19,9	54,4	40,9	1
DUBRAVA	1,3	30,5	6,5	17,2	57,8	17,4	...
1. Čučerje	8,5	52,1	1,3	18,3	63,8	34,0	2
2. Čulinec	3,3	33,6	5,2	17,7	65,4	17,2	1
3. Dankovec	8,7	46,8	2,5	19,5	65,4	25,7	3
4. Donja Dubrava	0,2	29,0	5,9	19,0	65,3	25,4	1
5. Dubrava — Istok	0,4	33,2	3,0	16,8	58,2	18,4	2
6. Franjo Kluz	0,3	23,3	12,0	19,3	64,8	18,4	0
7. Granešina	6,2	42,0	2,6	20,5	70,4	27,6	3
8. Miroševac	4,2	44,0	1,4	17,4	57,2	25,7	2
9. Nada Dimić	0,2	25,8	9,7	16,4	50,6	10,1	1
10. Novi Retkovec	0,3	26,0	8,0	14,9	51,4	13,0	0
11. P. Budisavljević	0,7	33,3	3,1	17,0	60,6	18,5	1
12. V. zem. konf.	0,3	29,6	5,2	17,1	58,0	26,0	1
13. Resnički Gaj	6,0	46,7	3,9	18,2	61,8	34,2	3
14. Stari Retkovec	3,5	43,4	0,9	16,1	56,2	20,8	3
15. Studentski Grad	0,2	23,7	11,6	16,6	49,9	11,9	1
16. Tomše Martin	0,5	36,5	2,6	15,7	55,9	18,0	2
17. Trnava	1,2	33,9	1,9	15,6	55,2	17,1	1
18. Trnovčica	0,3	19,5	9,0	17,0	64,8	8,1	0

OPĆINA Mjesna zajednica*	I	II	III	IV	V	VI	VII
MAKSIMIR	0,6	19,2	16,7	20,4	60,0	35,4	...
1. Bukovac	0,8	20,8	7,2	18,1	63,3	24,6	2
2. Dobri Dol	0,3	20,9	23,4	20,7	56,6	39,5	0
3. Dotršćina	2,4	12,0	7,8	16,9	55,5	18,7	3
4. Kozjak	0,3	27,3	11,8	19,2	60,8	31,1	1
5. Maksimir	0,2	23,5	15,5	20,4	63,8	30,7	0
6. Maksim. naselja	0,3	20,9	20,6	19,4	57,7	27,6	0
7. Markuševec	1,8	15,2	2,6	21,7	72,9	27,2	2
8. Mašićeva	0,1	17,2	25,2	21,2	55,9	43,3	0
9. Otokar Keršovani	0,3	19,8	22,9	21,7	58,0	47,3	0
10. Remete	1,2	10,7	9,1	20,2	65,9	22,5	2
11. Ružmarinka	0,1	18,3	23,5	20,5	54,7	39,6	0
12. 30. rujan 1941.	0,2	19,7	20,7	22,0	55,7	62,4	0
MEDVEŠČAK	0,3	19,4	26,7	23,5	64,8	50,2	...
1. Anka Butorac	0,2	18,9	24,8	21,8	54,8	48,9	0
2. Božidar Adžija	0,3	18,2	28,6	24,0	70,3	53,4	0
3. Đuro Đaković	0,2	13,4	35,5	26,3	71,4	55,5	0
4. Gračani	1,3	29,8	8,8	22,3	69,1	25,3	2
5. Gupčeva zvijezda	0,6	20,7	26,4	24,1	72,6	40,7	1
6. Josip Engel	0,1	23,2	22,8	22,4	54,9	59,4	0
7. Josip Kraš	0,3	15,4	34,2	26,6	72,3	65,5	0
8. Josip Kulušić	0,1	19,7	26,2	22,5	59,8	53,5	0
9. Josip Preskar	0,4	22,7	23,2	21,0	55,5	53,7	0
10. Joža Vlahović	0,1	19,5	27,2	26,4	77,1	60,5	0
11. Marijan Krajačić	0,4	19,6	28,8	24,6	74,3	49,3	1
12. Marko Orešković	0,2	20,4	28,3	24,9	69,0	60,4	1
13. Pavle Papp	0,0	17,2	29,7	22,0	54,7	45,0	0
14. Voćarska	0,1	17,2	29,3	24,5	69,2	42,8	0
NOVI ZAGREB	4,8	24,9	14,0	18,2	54,8	13,5	...
1. Blato	9,5	41,3	3,0	18,6	66,4	24,9	3
2. Botinec	2,0	26,7	5,7	15,7	50,7	16,0	1
3. Brezovica	22,3	49,0	2,8	20,5	74,2	22,2	1
4. Buzin	9,4	43,8	3,8	21,1	75,9	24,1	3
5. Čehi	16,8	51,4	4,6	22,8	74,5	25,5	3
6. Demerje	28,2	56,7	1,4	17,3	60,5	31,0	3
7. Dragonožec	35,0	61,1	1,8	22,7	82,4	24,3	1
8. Dugave	0,2	17,1	14,3	21,0	56,5	5,6	0
9. Havididići	54,0	75,5	—	18,3	66,1	25,7	2
10. Horvati	11,5	55,2	2,2	17,1	71,0	20,6	2
11. Hrelčić	24,8	56,9	1,0	26,6	85,6	28,1	3
12. Hrvatski Leskovac	2,0	37,9	3,3	17,0	58,8	25,3	3
13. Jakuševec	34,0	58,3	2,0	25,7	87,2	26,5	3
14. Ježdovec	21,3	51,3	1,4	19,5	72,7	27,0	3
15. Kajzerica	0,1	32,6	6,7	17,1	53,5	38,1	3
16. Klara	8,5	40,5	2,5	16,9	57,3	22,9	3
17. Kupinečki Kraljevec	48,0	60,8	1,4	17,9	74,1	27,4	2
18. Lipnica	43,3	62,5	1,7	17,5	58,9	20,1	2
19. Lučko	3,5	35,4	4,1	19,7	68,6	20,8	3
20. Odra	21,5	45,5	4,5	21,1	71,0	22,6	3
21. Odranski Obrež	32,8	57,8	0,5	17,0	66,7	28,6	3
22. Odranski Strmec	39,7	60,0	1,5	17,1	67,5	24,0	2
23. Remetinec	3,1	27,7	10,1	17,8	54,5	18,0	1
24. Savski Gaj	0,4	24,4	12,1	17,9	50,6	25,0	1
25. Siget	0,1	10,9	27,7	19,4	56,9	10,4	0
26. Sopot	0,1	16,5	20,5	16,6	47,7	7,5	0
27. Središće	—	22,0	7,9	18,5	49,7	7,4	1
28. Stupnik	24,5	56,4	1,1	20,8	77,8	25,9	3
29. Travno	0,2	18,1	15,9	18,1	57,1	5,6	0
30. Trnsko	0,3	15,3	17,6	17,2	48,1	14,9	0
31. Trpuci	53,8	70,3	0,5	19,2	75,5	24,0	2
32. Utrine	0,2	15,9	20,4	16,9	45,8	8,5	0
33. Zapruđe	0,1	15,6	17,6	17,9	49,3	15,7	0

OPĆINA Mjesna zajednica*	I	II	III	IV	V	VI	VII
PEŠČENICA	1,0	26,8	11,2	16,5	50,4	24,9	...
1. Andrije Žaje	0,3	28,5	7,9	15,6	47,7	38,5	1
2. Borongaj — Lugovi	0,4	34,2	3,8	14,6	46,8	18,4	1
3. Božidar Maslarić	0,2	20,1	15,5	17,6	53,3	19,7	0
4. Ferensčica	0,2	31,5	8,2	14,7	46,5	30,8	1
5. Folnegovićevo naselje	0,0	22,2	16,9	16,7	47,1	18,6	0
6. Kozari Bok	0,5	33,6	1,1	13,7	53,0	15,9	3
7. Peščenica	0,2	21,4	19,3	18,2	50,3	32,3	1
8. Resnik	18,2	58,3	1,6	23,3	74,7	38,1	3
9. Savica — Šanci	5,3	38,8	2,0	18,2	59,6	26,7	3
10. Volovčica	0,2	19,3	16,8	17,2	47,8	24,2	0
11. Vukomerec	1,7	31,2	3,2	19,6	68,9	17,4	1
12. Žitnjak	6,6	43,4	1,3	15,1	52,7	22,4	3
SUSEDGRAD	1,0	31,7	6,0	18,2	58,6	20,8	...
1. Gajnice	0,3	24,1	9,0	16,6	53,3	10,4	1
2. Gornje Vrapče	0,7	35,8	2,8	18,2	58,4	20,9	3
3. Gornji Stenjevec	3,1	40,7	3,3	20,6	65,0	28,3	3
4. Jurica Ribar	0,4	33,8	2,2	15,4	52,5	21,3	2
5. Perjavica — Borčec	2,0	34,6	5,4	20,8	63,6	23,3	3
6. Podsused	1,5	36,2	6,4	20,1	63,1	34,1	2
7. Stenjevec	1,5	32,0	7,5	19,5	62,4	23,4	2
8. Špansko	3,3	35,0	3,1	17,6	59,1	22,3	2
9. Vrapče — Centar	0,2	29,6	6,8	18,1	59,1	17,1	2
10. Vrapče Donje	0,7	29,8	4,5	17,6	59,7	22,5	2
TREŠNJEVKA	0,2	23,0	14,1	17,4	50,3	29,5	...
1. Ciglenica	0,2	30,1	6,7	16,0	41,8	56,1	1
2. Đuro Šimunić	0,3	34,4	4,3	17,1	55,5	35,0	3
3. Horvati — Srednjaci	0,3	17,6	20,0	17,9	55,2	15,6	1
4. Jakša Dugandžić	0,0	25,0	16,7	18,8	48,1	49,1	1
5. Joža Vlahović	0,1	19,2	19,0	17,5	46,9	45,9	0
6. Kata Dumbović	0,2	20,6	18,5	18,8	47,8	44,9	1
7. Knežija	0,1	18,6	18,1	17,3	48,5	21,1	1
8. Ljubljanica	0,1	23,4	12,0	19,3	57,3	38,1	1
9. Nikola Tesla	0,3	22,5	17,8	19,0	51,7	41,8	1
10. Prečko	0,5	23,9	10,2	15,9	50,9	10,1	1
11. Rade Končar	0,1	21,1	15,1	16,8	49,7	18,6	0
12. Rudeš	0,3	28,4	4,6	16,8	59,8	27,3	2
13. Veljko Vlahović	0,3	24,0	13,3	17,1	45,1	47,3	1
14. Vladimir Gortan	0,2	25,7	14,2	17,6	47,2	36,8	1
TRNJE	0,2	23,2	16,9	17,5	48,2	33,6	...
1. B. Dakić-Jakov	0,1	19,1	27,4	20,5	54,6	27,4	1
2. Bratstvo-jedinstvo	1,4	23,9	15,8	17,7	47,5	13,2	0
3. Cvjetno naselje	—	19,7	22,0	20,1	61,2	30,0	1
4. Janko Gredelj	0,1	26,4	15,0	16,8	42,4	51,0	1
5. Kanal	0,3	30,3	7,2	16,3	41,0	62,3	1
6. Ljubice Gerovac	0,1	21,1	19,2	19,0	51,1	13,4	0
7. Moša Pijade	0,5	20,9	18,2	18,1	47,8	48,9	2
8. Oton Župančić	0,1	20,0	15,4	16,3	45,6	23,5	0
9. Poljane	0,5	23,2	16,1	18,3	48,6	35,3	1
10. Proleter	0,2	19,8	21,7	17,4	51,5	25,2	1
11. Sigečica	0,2	21,7	16,6	17,1	49,0	31,3	1
12. Stjepan Škrnjug	0,8	32,9	6,3	15,4	44,8	44,2	2
13. Trnje	0,2	31,3	6,5	14,6	36,3	65,8	2
14. Veslačko naselje	—	11,6	33,8	21,0	59,4	16,8	0

*Prije nego što su ukinute kao oblik administrativno-teritorijalne organizacije, mnoge su mjesne zajednice preimenovane: CENTAR: 2. Ivan Kukuljević-Sakcinski; 3. Kralj Petar Svačić; 6. Mimara, 7. Andrija Medulić, 10. August Senoa, 11. Stjepan Radić, 12. Cvjetni trg; ČRNOMEREC: 1. Ban Kegljević, 2. Jelenovec, 4. Bartol Kašić, 8. Sveti Duh, 9. Petar Zrinski, 10. Šestinski dol — Vrhovec; DUBRAVA: 5. Poljanice, 6. Dubrava — Središte, 9. Klaka, 11. Gornja Dubrava, 12. Ivan Mažuranić, 16. 30. svibnja 1990; MAKSIMIR: 9. Dinko Šimunović, 11. Sava Malešević, 12. Eugen Kvaternik; MEDVEŠČAK: 1. Kralj Zvonimir, 2. Knez

Mislav, 3. Medveščak, 6. Pavao Šubić, 7. Nadbiskup Antun Bauer, 8. Petar Krešimir IV, 9. Petrova, 10. Hrvatski narodni vladari, 11. Šalata, 12. Ribnjak, 13. Matko Laginja; NOVI ZAGREB: 16. Sveta Klara, 22. Strmec Odranski, 30. Krešo Rakić — Trnsko; PEŠČENICA: 1. Donje Svetice 3. Bruno Bušić; SU-SEDRAD: 4. Vrapče — Jug, 10. Malešnica; TREŠNJEVKA: 2. Gajevo, 4. Antun Mihanović, 5. Samoborček, 6. Silvije Strahimir Kranjčević, 11. Dr. Ante Starčević, 13. Stara Trešnjevka, 14. Pongračevo; TRNJE: 1. Cvjetnica, 2. Trnjanska Savica, 4. Martinovka, 6. Savski kuti, 7. Miramare, 8. Hrvatski književnik Mile Budak, 10. Marin Držić, 12. Staro Trnje.

Izvori: Stanovništvo, domaćinstva i stanovi po mjesnim zajednicama (stanje popisa 31. III 1981). Centar za ekonomski razvoj grada Zagreba — Zavod za statistiku, Zagreb, 1982. (I—VI)

Srednjoročni plan uređenja prostora grada Zagreba za razdoblje od 1986. do 1990: Prostorni uvjeti života stanovnika u mjesnim zajednicama. Urbanistički zavod grada Zagreba, 1985 (VII).

U analizu socijalne topografije Zagreba uključeno je nekadašnjih deset općina užega gradskog područja, koje obuhvaća kompaktno izgrađeni gradski prostor ili formalni grad, ali i dio periurbanog prostora. Unatoč funkcionalnoj komplementarnosti te urbaniziranim nizovima naseljenosti koji povezuju satelitske centre Sesvete, Veliku Goricu, Samobor i Zaprešić, ali i Dugo Selo i Jastrebarsko sa središnjim aglomeracijskim prostorom, ne može se (osim u slučaju Sesveta) govoriti o njihovoj fizionomskoj integraciji sa Zagrebom, već se radi o samostalnim naseljima, s vlastitim prostornim strukturama, pa i socijalnim topografijama (uključujući i Sesvete). Osim toga, ti su centri ujedno i jedina gradska naselja na svojem velikom općinskom teritoriju, u čijem ukupnom stanovništvu ne čine ni polovinu (Zaprešić 1981. tek četvrtinu) i gdje su prosječne gustoće naseljenosti daleko ispod gradskih, unatoč visokim stopama demografskog rasta. Vanjske općine administrativnog područja Zagreba isključene su stoga iz ove analize.

zagreb: razgraničenje grada i suburbija

Administrativno područje grada Zagreba od drugoga svjetskog rata naovamo više se puta mijenjalo, obuhvaćajući pritom pored samog grada i veći ili manji dio urbanizirane, ali i neurbanizirane okolice. Samo naselje Zagreb, prema statističkoj evidenciji, obuhvaća donedavnih deset općina tzv. užeg gradskog područja, iz kojeg se izuzima veći, južni dio Novog Zagreba, no i taj obuhvat mjestimično znatno odstupa od granica kompaktno izgrađenog gradskog prostora, tj. formalnog ili morfološkog grada. Pouzdanim kriterijem "kabinetskog" razgraničenja morfološkog grada prema periurbanom prostoru smatra se gustoća stanovništva manjih prostornih jedinica (blokova, četvrti i sl.). Kao granična vrijednost uzima se gustoća od 650 st/km² (ili 6,5 st/ha), za koju je proučavanjem većeg broja europskih gradova utvrđeno da se poklapa s granicom kontinuirano izgrađenog gradskog područja dobivenom analizom satelitskih ili zračnih snimaka (Vandermotten et al., 1991, 1992). Primjenom tog kriterija na mjesne zajednice Zagreba dobivamo realnih 120 km² formalnog ili morfološkog grada, gdje živi oko 650 tisuća ljudi, uz prosječnu gustoću oko 54 st/ha (sl. 1). Izvan tako razgraničenoga gradskog područja našla bi se ne samo izdvojena naselja Novog Zagreba, koja ne zadovoljavaju ni složene socioekonomske kriterije urbane transformacije (Vresk, 1984), već i velik južni dio Peščenice i istočni dijelovi Dubrave, u kojima se još uvijek nalaze znatne poljoprivredne površine, te cijela podsljemenska zona od Susedgrada na zapadu do Dankovca na istoku. I analiza socijalne topo-

grafije pokazat će da se ova područja (još) ne mogu smatrati sastavnim dijelovima urbanog kompleksa Zagreba.

socioekonomska obilježja stanovništva

Udio poljoprivrednog stanovništva u urbanoj socijalnoj strukturi neznatan je (1,3 % na cijelom tzv. užem području grada) i za socijalnu topografiju grada gotovo irelevantan, ali je činitelj diferencijacije između pravoga gradskog prostora i periurbanog pojasa. Grupiramo li mjesne zajednice s obzirom na odnos prema tom prosjeku, dobivamo kontinuirano područje ispodprosječnih udjela poljoprivrednog stanovništva gotovo identično području morfološkog grada razgraničenu na temelju gustoće naseljenosti. Takva je podudarnost posve razumljiva budući da je poljoprivredna djelatnost inkompatibilna kako s urbanim načinom života, tako i s načinima korištenja gradskog zemljišta. Najveće odstupanje nalazimo u centralnoj podsljemenskoj zoni, gdje su poljoprivredne površine, baš kao i građevinske, ograničene konfiguracijom terena. Daljnja analiza pokazat će i da je ta zona višeg socioekonomskog statusa od svih ostalih dijelova periurbanog prostora. Nasuprot tome, niski ali ipak natprosječni udjeli poljoprivrednog stanovništva nekih mjesnih zajednica unutar grada (uglavnom u općini Susedgrad) mogu biti indikator nižeg statusa tih područja.

Faktorskom analizom velikog broja varijabli u dosadašnjim istraživanjima urbane socijalne strukture ustanovljeni su zanimanje, naobrazba i prihodi najboljim pokazateljima socioekonomskog statusa stanovništva, s visokim stupnjem uzajamne korelacije. Od navedenih pokazatelja podaci o **obrazovnoj strukturi stanovništva** jedini su koje poznajemo na razini manjih i za analizu pogodnijih prostornih jedinica Zagreba, tj. mjesnih zajednica, pa ćemo ih pobliže razmotriti.

Ovim pokazateljem statistički je obuhvaćeno stanovništvo koje je u trenutku popisa imalo 15 godina i više, premda bi u ovom slučaju bilo bolje da se odnosi samo na starije od 25, čime bi se gotovo eliminirao mogući utjecaj dobne strukture. U svakom slučaju, prema rezultatima popisa 1981. u Zagrebu je 2,8 % obuhvaćenog kontingenta bilo bez ikakve školske spreme, 21,2 % imalo je samo nepotpunu osnovnu naobrazbu, 17,6 % završenu osnovnu školu, 42,5 % srednju, a 14,6 % stanovništva imalo je višu ili visoku naobrazbu. Takva struktura značajan je napredak u odnosu na stanje deset godina prije jer se bitno promijenio odnos krajnjih obrazovnih skupina (8,2 % bez, a samo 9,9 % s najvišom naobrazbom), ali četvrtina stanovništva s nezavršenim osnovnim obrazovanjem odraz je u cjelini još uvijek dosta nepovoljne obrazovne strukture.

No, raščlambom gradskog prostora na manje prostorne jedinice dobivamo vrlo heterogenu sliku obrazovne strukture stanovništva. Iako razlika ima u svim obrazovnim skupinama, najuočljivije su baš u krajnjim kategorijama. Udio stanovništva bez školske spreme i s nepotpunom osnovnom naobrazbom kreće se od 10,1 % na Tuškancu do 75,5 % u Havidićima, a onih najobrazovanijih od nijednog opet u Havidićima do 35,5 % u MZ Medveščak. Čak ako i zanemarimo Havidiče, koji sa svojih 50 stanovnika od kojih je pola poljoprivrednika i nisu baš reprezentativan dio gradskog prostora, razlike su još uvijek znatne. Općenito, obrazovna razina smanjuje se s udaljavanjem od središta grada, a područja s najvećim udjelima

visokoobrazovanog stanovništva istodobno imaju najmanje onih sa slabom naobrazbom i obrnuto, što je dokaz njihove unutrašnje homogenosti.

Najpovoljniju obrazovnu strukturu stanovništva ima uža gradska jezgra sa susjednim sjevernim područjima od Vrhovca do Gupčeve zvijezde (što su tradicionalne četvrti viših slojeva), ali i produžecima prema zapadu (uz Ilicu do Črnomerca), jugozapadu (četvrti uz Savsku cestu), jugoistoku (uz Držićevu aveniju) i istoku (preko Laščine i uz Maksimirsku do Ravnica), koji uglavnom predstavljaju zone poslijeratne rekonstrukcije naslijeđene nepovoljne urbane strukture. Izvan tog kontinuiranog područja visoku obrazovnu razinu imaju nova stambena naselja u južnom Trnju između Savske i Ulice Hrvatske bratske zajednice, Volovčica na Peščenici, Srednjaci i Voltino na Trešnjevki (Vrbani, Jarun i Staglišće tada još nisu bili izgrađeni), te stambeni kompleks Novog Zagreba od Trnskog prema istoku i od Zapruđa do Dugava.

Prigradski dijelovi Novog Zagreba te Dubrave i Peščenice područja su najniže obrazovne strukture stanovništva, niže nego u bilo kojem dijelu unutar grada. U gradu pak slabiju obrazovnu strukturu imaju rubne mjesne zajednice, izuzev već spomenutih novoizgrađenih naselja, te pojedine enklave koje se, kao što ćemo vidjeti, poklapaju s područjima lošije stambene strukture.

Generaliziramo li uočene razlike, možemo zaključiti da obrazovna struktura stanovništva Zagreba pokazuje dosta pravilan koncentrični obrazac u dijelovima grada sjeverno od željezničke pruge, dok se u južnim dijelovima teško može govoriti o ikakvoj pravilnosti jer se u prostoru izmjenjuju područja najrazličitijih obrazovnih razina. U prigradskom pojasu povoljniju obrazovnu strukturu imaju područja bliža gradu.

kvaliteta stanovanja

Socijalna obilježja stanovništva materijalizirana su u fizičkom prostoru kvalitetom stambenih četvrti, izraženom starošću, veličinom, opremljenošću, te konačno cijenom stanova, na koju utječe i atraktivnost lokacije.

S rastom grada dinamika stambene izgradnje odmicala se od centra, mada ne u svim smjerovima jednako, pa se tako **prosječna starost stanova** smanjuje s udaljavanjem od središta grada. Od ukupnog broja stanova registriranih na području bivše općine Centar godine 1981. čak 40,6 % izgrađeno je još u prošlom stoljeću, a do 1945. preko tri četvrtine. Postupan prijelaz od starijih prema mlađim stambenim strukturama na longitudinalnom pravcu razvoja odraz je kontinuiranoga i nesmetanog širenja grada na tom pravcu. Nasuprot tome, ograničene građevinske površine u atraktivnoj prigradskoj zoni brzo su iskorištene za stambenu izgradnju, pa u tom smjeru nema bitnijeg pomlađivanja stambene strukture. Prema jugu, pak, najstarija je gradska jezgra odvojena od najmlađih prekosavskih naselja samo relativno uskim pojasom između željezničke pruge i rijeke Save, gdje je naslijeđena nepovoljna urbana struktura izmiješana s planski izgrađenim novim četvrtima. Najnovije stambene zone nalazimo na rubovima formalnog grada. Izvan njega, u periurbanom prostoru, populacijska dinamika daleko je umjerenija, pa je i prosječna starost kuća vrlo ujednačena, no stvarna stambena struktura obuhvaća široki raspon od tradi-

cionalnih seoskih imanja s gospodarskim zgradama do najmodernijih gradskih kuća.

Opremljenost stambenih zona najosnovnijim elementima komunalne infrastrukture (vodovod i kanalizacija) jasno odražava granicu kompaktno izgrađenoga gradskog područja i periurbanog pojasa. Unutar grada opremljenost je zadovoljavajuća (znači da je preko 95 % stanova priključeno na oba mrežna sustava) u samoj gradskoj jezgri i susjednim istočnim područjima, nastalim u drugoj fazi njezina širenja (u prvo vrijeme grad se više širio prema zapadu), te u novoizgrađenim stambenim naseljima na rubu grada. Ostala područja pretežno su obilježena prvim stupnjem deficita (udio priključenih stanova 61 - 95 %), što se uglavnom odnosi na stariju individualnu izgradnju koja se nije priključila na naknadno uvedene sustave. Drugi stupanj deficita (21 - 60 % priključenih stanova) nalazimo u zonama nastalim nekontroliranom individualnom izgradnjom započetom još u međuratnom razdoblju, i ti stanovi tek čekaju svoj red za urbanu rekonstrukciju (zapadna i istočna periferija, dijelovi Trnja). Gradski mrežni sustavi šire se u okolicu tek planskom izgradnjom rubnih stambenih naselja, tako da periurbani prostor ima općenito niži komunalni standard. Čak i prema ublaženim kriterijima, po kojima se u prigradskim područjima priznaje priključak na lokalne sustave ili vlastiti hidrofor i septička jama, najveći dio periurbanog pojasa obilježen je drugim i trećim stupnjem deficita osnovne komunalne infrastrukture.

Zanimljivo je da se područja najbolje komunalne opremljenosti poklapaju s onima gdje su u vlasničkoj strukturi prevladavali tzv. društveni stanovi (uža gradska jezgra i nova rubna naselja). To, s jedne strane, ukazuje na relativno zanemarivanje područja individualne stambene izgradnje u širenju komunalne mreže, a s druge (paradoksalno) na niži ekonomski status stanovnika tih područja.

Prosječna veličina stana u Zagrebu kreće se od najmanjih 36,6 m² u mjesnoj zajednici Trnje do 82,3 m² na Tuškancu i još više u nekim prigradskim područjima (Jakuševac 87,2 m²). Općenito se najmanji stanovi nalaze na nekadašnjoj siromašnoj radničkoj periferiji grada - od Trešnjevke preko Trnja do Peščenice, pogotovu u dijelovima koji su zaobiđeni u procesu rekonstrukcije.

Minijaturni stanovi karakteristični su osim toga i za nova stambena naselja, naročito za ona nastala šezdesetih godina kada je na veliku potražnju stanova, uz imigracijski pritisak izvana, djelovao i snažan pritisak iz prenaseljene gradske jezgre.

Općenito uzevši, veličina stanova ipak se povećava s udaljavanjem od centra (tj. obrnuto proporcionalno vrijednosti gradskog zemljišta), barem u dijelovima grada južno od željezničke pruge te prema zapadnoj i istočnoj periferiji. U sjevernom kvadrantu, međutim, situacija je potpuno obrnuta: najveće stanove u cijelom gradu nalazimo u samu njegovu središtu - Donjem gradu, te u susjednom sjevernom pojasu. Istočno i zapadno od tog segmenta prosječna veličina stana najprije se smanjuje, da bi se tek na određenoj udaljenosti ponovno počela povećavati.

Sa stajališta socijalne topografije, međutim, od same veličine stana interesantnija je prosječna površina po osobi. I u tom su pogledu najuža gradska jezgra i sjeverni kvadrant najpovoljniji. Relativno veće prosječne površine nalazimo još u dijelovima periurbanog prostora, a u najvećem

dijelu promatranog područja (dvije trećine svih mjesnih zajednica) taj je prosjek svega 15 - 20 m² po osobi. Ispod tzv. patološkog minimuma većina je stanova u Novom Retkovcu, MZ Trnje, Ferenšćici, Borongaj - Lugovi-
ma, a najgore je u Kozari Boku (prosječno 13,7 m² po osobi).

zaključak

Unatoč populacijskom pražnjenju gradske jezgre i stambenoj suburbanizaciji na području Zagreba već više od tri desetljeća, gustoća stanovništva kreće se na malim apsolutnim udaljenostima unutar grada od 6,5 st/ha na njegovu rubu do 400 st/ha u središtu. Tako visoka gustoća naseljenosti u središnjim gradskim četvrtima rezultat je velike gustoće izgrađenosti, iako je prosječna stambena površina po osobi tu najveća u cijelome gradu, kao i prosječna veličina stanova. Dodamo li tome i opremljenost stanova osnovnim elementima komunalne infrastrukture, proizlazi da centar grada još uvijek pruža najpovoljnije uvjete za stanovanje, unatoč starosti zgrada i sve većoj koncentraciji poslovnih djelatnosti i cirkulaciji ljudi i dobara. Zato i ne čudi da upravo u središnjim gradskim četvrtima nalazimo najpovoljniju obrazovnu strukturu stanovništva, kao indikator njihova višeg ekonomskog statusa.

Cjelovitu i egzaktnu sliku socijalne topografije Zagreba pokušat ćemo dobiti bodovanjem vrijednosti raspoloživih pokazatelja socioekonomskog statusa prema sljedećem obrascu (oznake obilježja odgovaraju onima u tablici 1): Broj i granice razreda određeni su na temelju raspona vrijednosti pojedinog obilježja i distribucije prostornih jedinica po razredima. U udjelu poljoprivrednog stanovništva (I) vrijednost od 1,3 % predstavlja prosjek za cijelo obuhvaćeno područje, a 4,8 % prosjek je za Novi Zagreb - općinu s najviše poljoprivrednog stanovništva. Kod prosječne površine stana po osobi (IV) navedene granice razreda uobičajene su u ocjenjivanju standarda stanovanja, pa su kao takve i zadržane unatoč krajnje neravnomjerne distribucije po razredima. Kriteriji za određivanje stupnja komunalnog deficita (VII) preuzeti su od Urbanističkog zavoda grada Zagreba (izvor kao u tablici 1).

Broj bodova	1	2	3	4	5	6
I	>30,0	15,1—30,0	4,9—15,0	1,4— 4,8	≤1,3	—
II	>50,0	40,1—50,0	30,1—40,0	20,1—30,0	10,1—20,0	—
III	≤ 5,0	5,1—10,0	10,1—15,0	15,1—20,0	20,1—25,0	>25,0
IV	≤15,0	15,1—20,0	20,1—25,0	>25,0	—	—
V	≤50,0	50,1—55,0	55,1—60,0	60,1—65,0	65,1—70,0	>70,0
VI	>50,0	40,1—50,0	30,1—40,0	20,1—30,0	10,1—20,0	≤10,0
VII	3. stupanj deficita	2. stupanj deficita	1. stupanj deficita	zadovoljavajuća opremljenost	—	—

Broj i granice razreda određeni su na temelju raspona vrijednosti pojedinog obilježja i distribucije prostornih jedinica po razredima. U udjelu poljoprivrednog stanovništva (I) vrijednost od 1,3% jest prosjek za cijelo obuhvaćeno područje, a 4,8% prosjek je za općinu Novi Zagreb sa najviše poljoprivrednog stanovništva. Kod prosječne površine stana po osobi (IV) navedene granice razreda uobičajene su u ocjenjivanju standarda stanovanja. na su kao takve i zadržane unatoč krainie neravnomjerne distribu-

Sl. 1. Sintetička slika socio-ekonomske topografije Zagreba 1981. godine
(objašnjenje u tekstu - v. Zaključak)

cije po razredima. Kriteriji za određivanje stupnja komunalnog deficita (VII) preuzeti su od Urbanističkog zavoda grada Zagreba (izvor kao u tablici 1).

Izloženi obrazac uzima u obzir sve raspoložive pokazatelje socioekonomskog statusa, podrazumijevajući njihovu pozitivnu ili negativnu uzajamnu korelaciju. Međutim, već uočena koncentracija stanovništva najpovoljnije obrazovne strukture u središtu grada, dakle u četvrtima s najstarijim stambenim fondom, isključuje u ovom slučaju veću starost stanova (VI) kao indikator nižega statusa i obratno. Uvažavanjem tog pokazatelja više bi se novih prekosavskih naselja našlo na istom rangu s elitnim četvrtima u centru grada, što je bez daljnjega nerealno.

Nadalje, širina prostornog obuhvata ove analize neprimjenljivim čini i kriterij prosječne veličine stana (V): dok veliki stanovi na skupom zemljištu u centru grada zaista odražavaju veću ekonomsku moć stanovništva, jeftino ili naslijeđeno zemljište izvan grada omogućuje prostraniju gradnju i manje imućnima. Zato je prosječna površina stana po osobi (IV) mnogo pouzdaniji pokazatelj, to više što veličina domaćinstava i dobna struktura stanovništva ukazuju na još uvijek veliku zastupljenost trogeneracijskih obitelji u periurbanom pojasu Zagreba (Bašić, 1994).

Naposlijetku, upravo zbog te dvojnosti obuhvaćenoga područja različit bi trebao biti i kriterij vrednovanja udjela poljoprivrednog stanovništva (I), tako da se za gradski prostor polazištem smatraju vrijednosti manje od ukupnog prosjeka (tj. 1,3 %), a za periurbani one između ukupnog i prosjeka Novog Zagreba (dakle od 1,4 do 4,8 %):

I	≤1,3	1,4—4,8	4,9—15,0	15,1—30,0	>30,0
grad	0	- 1 bod	—	—	—
okolica	+ 1 bod	0	- 1 bod	- 2 boda	- 3 boda

Primjenom ovako reduciranog i modificiranog prvobitnog obrasca dobivamo sintetičku sliku socioekonomske topografije Zagreba kako je prikazana priloženim kartogramom (slika 1). Raspon zbroja bodova je od 2 (u Odranskom Obrežju) do 19 (u centru grada), a statusna gradacija naviše je određena sljedećim bodovnim razredima: 2-6, 7-9, 10-13, 14-16 i 17-19.

Centar grada ističe se kao gotovo homogeno područje najvišeg socioekonomskog statusa, koje se širi od Donjeg grada prema sjeveru, u zonu prigorskih ogranaka. Statusna gradacija naniže postupna je prema susjednim područjima s istočne i zapadne strane, dok na sjevernom rubu zalazi u zonu prigorskih urbaniziranih sela pa je tu razlika u statusu nešto izrazitija. No i vanjska zona tog sektora višeg je statusa od svih ostalih dijelova periurbanog prostora.

Dok dijelovi grada sjeverno od željezničke pruge pokazuju prilično pravilan prostorni obrazac socioekonomskog statusa, područja južno od pruge mnogo su heterogenije. Jugozapadni segment u svom dijelu bliže centru gotovo je homogenih obilježja srednje klase, dok u njegovu vanjskom dijelu nova stambena naselja relativno višeg statusa postupno sužavaju zonu starije individualne izgradnje nižih socijalnih slojeva. I u jugoistočnom segmentu područje srednje klase naslanja se na središnji dio grada, ali je s udaljavanjem od centra pad statusa vrlo izrazit, čemu je očit razlog lokacija industrijske zone u tom području.

Najveće šarenilo vlada u južnom segmentu, koji je u svom dijelu sjeverno od Save predviđen za lokaciju novoga poslovnog središta grada. Dijelovi tog područja planski su rekonstruirani, pa tu uz povoljnije stambene strukture nalazimo i stanovništvo višeg socioekonomskog statusa, za razliku od dijelova koji još nisu došli na red, a urbanistički su planovi ograničili njihovu spontanu sanaciju. Južni rub grada čini niz novih, planski izgrađenih stambenih naselja. Povoljna obrazovna struktura stanovništva i moderna infrastruktura daju tim naseljima karakter boljih četvrti, no njihov izgled, realna veličina stambenog prostora i "silosni" karakter stanovanja jasno ih diferenciraju od središnjih elitnih zona.

Najveći dio periurbanog područja nižeg je socioekonomskog statusa od bilo kojeg dijela unutargradskog prostora, a i daleko homogenijih obilježja svih razmatranih pokazatelja, što ukazuje na još uvijek relativno slab utjecaj Zagreba na urbanu transformaciju okolice, ograničen na uske pojaseve duž glavnih prometnih pravaca. To potvrđuje i tipičan zvjezdasti oblik njegove metropolitanske regije, koja se nalazi tek u trećoj od šest teoretskih faza razvoja (Vresk, 1984). Stoga bi u budućim analizama socijalne topografije ovo područje svakako trebalo razmatrati zasebno od "pravog" gradskog prostora jer bi omogućilo njihovu precizniju unutrašnju diferencijaciju.

Socijalna topografija grada s koncentracijom viših slojeva stanovništva u središnjim četvrtima također je odraz niže faze razvitka njegove unutrašnje prostorne strukture. Ipak, tendencija unutargradskog preraspjecavanja stanovništva od središnjih prema rubnim gradskim predjelima, pri čemu - uza sve specifičnosti društvenih odnosa i ekonomskog razvoja - u vanjskoj gradskoj zoni nastaju i četvrti višeg statusa, ukazuje na činjenicu da se prostorna struktura Zagreba postupno razvija u istome smjeru kao i gradova razvijenih zemalja.

Budući da je nastanak tih četvrti gotovo isključivo vezan za plansku izgradnju novih stambenih naselja, promjenu socioekonomskog statusa područja u odnosu na utvrđeno stanje u tom je smislu najviše očekivati u dijelovima Trešnjevke (Jarun, Vrbani, Staglišće) i Susedgrada (Špansko, Malešnica, Stenjevec), a u najnovije vrijeme opet i na Trnju. Istodobno je proces sitifikacije preduhitrio degradaciju tradicionalnih četvrti višeg statusa u užem centru grada, tako da će one - unatoč populacijskom praznjenju - i dalje zadržati elitni karakter.

literatura

- Bašić, K. (1989). Unutargradski preraspjecavanje stanovništva kao pokazatelj funkcionalno-prostorne transformacije Zagreba. *Radovi Geografskog odjela*, br. 24, Zagreb.
- Bašić, K. (1994). Obiteljski status - aspekt socijalne topografije Zagreba. *Geografski glasnik*, br. 56, Zagreb.
- Čaldarović, O. (1975). Neki pokazatelji prostorne socijalne diferencijacije i socijalne segregacije stanovništva Zagreba 1971. *Revija za sociologiju*, br. 4, Zagreb.
- Friedrichs, J. (1978). *Stadtentwicklungen in kapitalistischen und sozialistischen Ländern*. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Johnston, R. J. (1971). *Urban residential patterns*. London: Bell.
- Marinović - Uzelac, A. (1978). *Socijalni prostor grada*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- Robson, B. T. (1969). *Urban analysis - A study of city structure with special reference to Sunderland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Robson, B. T. (1975). *Urban social areas*. Oxford: Oxford University Press.
- Vandermotten, C.; Marissal, P.; Varmoesen, F. (1992). *Densities of population and socio-economic pattern of European cities: some comparative evidence*. Bruxelles: Université Libre de Bruxelles.
- Vresk, M. (1984). *Metropolitanska regija Zagreba*. *Radovi Geografskog odjela*, br. 19, Zagreb.
- Vresk, M. (1986). *Osnove urbane geografije*. Zagreb: Školska knjiga.

The social topography of Zagreb — dichotomy of town and suburb

Summary

Housing quality and educational structure, as indicators of socio-economic status, show that the centre of Zagreb is an almost homogeneous area of highest status, spreading northward from the Lower Town into the zone of mountain spurs. To the east and west status falls gradually; on the north edge the highest-status sector enters the zone of urbanized highland villages and the difference in status is somewhat more rapid.

North of the railway line socio-economic status is fairly evenly distributed among city districts; south of the railway line the picture becomes much more complicated. The south-west segment nearer the city centre is almost uniformly middle-class. In the fringes new housing developments of relatively high status are gradually encroaching on the zone of older lower-class self-standing houses. In the south-east segment middle-class areas also lean on the city centre, but the decrease in status is very pronounced with distance from the centre, obviously because this is where the industrial zone is located.

There is most diversity in the south part of the city. There the area between the river Sava and the railway line is planned as the new business centre, and parts of it have been reconstructed according to plan. Housing structure is more favourable here and the population has a higher socio-economic status. The south edge of the city consists of a series of new, planned residential settlements. The favourable education structure of their population and the modern infrastructure make them better areas, but their appearance, the actual size of the flats and the »silos« character of life differentiates them clearly from the elite central zones.

Most of the periurban area is of lower socio-economic status and the indicators observed are much more homogeneous, which indicates that Zagreb still has a relatively small influence on the urban transformation of its environs, limited to narrow belts along the main roads.

La topographie sociale de Zagreb — dichotomie de la ville et de la zone suburbaine

Résumé

Sur la base des indices de la qualité de l'habitat et de la structure de l'éducation en tant qu'indicateur du statut socioéconomique de la population, le centre de Zagreb se distingue comme une zone presque homogène ayant le statut le plus élevé, qui augmente en allant de la Ville basse vers le Nord. La graduation du statut diminue en direction des zones avoisinantes des côtés est et ouest, alors que la différence de statut est un peu plus marquée dans la zone septentrionale.

Alors que les quartiers de la ville au nord de la voie ferrée présentent un type d'espace assez régulier quant au statut socioéconomique, au sud de la voie ferrée cet aspect est bien plus complexe.

Dans sa partie plus près du centre, le segment sud-ouest présente quasiment des caractéristiques homogènes de classe moyenne, alors que dans la partie extérieure, les nouveaux quartiers d'habitation ayant un statut relativement plus élevé limitent peu à peu la zone des constructions individuelles plus anciennes des couches sociales moins élevées. Dans la partie sud-est, la zone de la classe moyenne s'adosse à la partie centrale de la ville, mais la baisse du statut est très manifeste avec l'éloignement du centre; la localisation de la zone industrielle dans cette partie de la ville en est une raison incontestable. La plus grande diversité se trouve dans le segment sud, dont la partie au nord de la Save est prévue pour la localisation du centre d'affaires nouveau de la ville. Les parties de cette zone ont été reconstruites selon un plan, et là, en plus de la structure d'habitation favorable, nous trouvons aussi une population ayant un statut socio-économique plus élevé.

La bordure sud de la ville est formée par toute une suite de nouveaux quartiers d'habitation construits de façon planifiée. La structure favorable de l'éducation de la population et l'infrastructure moderne confèrent à ces quartiers le caractère de meilleurs quartiers. Mais leur aspect, les dimensions réelles de l'espace d'habitation et l'habitat dans de grands immeubles les différencient nettement des zones centrales d'élite.

There is a tendency of population redistribution from centre to outskirts, and areas of higher status are appearing in the outer city zone. This indicates that Zagreb's spatial structure is gradually moving in the same direction as that in cities of developed countries. ●

La plus grande partie de la zone péri-urbaine a un statut socio-économique inférieur et des caractéristiques beaucoup plus homogènes des indices pris en considération, ce qui indique l'influence encore relativement faible de Zagreb sur la transformation urbaine des alentours, limitée aux zones étroites le long des principales voie de communication.

La tendance de migration de la population à l'intérieur de la ville, depuis les quartiers du centre vers les quartiers urbains périphériques — étant entendu que dans la zone urbaine extérieure apparaissent aussi des quartiers où le statut est plus élevé — indique que la structure de l'espace de Zagreb se développe dans le même sens que celle des villes des pays développés. ●